

KÜLTÜR İNŞACILIĞININ EVRENSEL DİLİ: EDEBÎ HAMASET

*M. Esat HARMANCI**

ÖZET

On sekizinci yüzyıl Avrupasında olduğu gibi Türk modernleşmesinde de sosyo-politik bir örgütlenme tarzı olan devlet yapılanmasında millî kültür inşası önemli bir rol oynar. Bu süreçte edebiyat, bir kültür aracı olması dolayısıyla ve toplumların dönüştürülmesinde gördüğü işlev sebebiyle millî kültür ile doğal bir ilişki içinde olur. İmparatorluk sonrasında millî bir devlet için millî bir kültür gerekliliği bir doktrin halinde kabul görür. Bu yapılanmada öncelikli görevi de kültür tarihi yazarları alır. Bu bakış açısı ile de Osmanlı tarihi ve edebiyatına yönelik politik değerlendirmeler uzunca süre etkisini sürdürür. Türk modernleşmesi bir türlü özgüven kazanıp kültür alanına yönelik tarafsız ve soğukkanlı değerlendirmeleri henüz başaramaz. Cumhuriyet sonrası ulusal kültür inşacılarının başında yer alan edebiyat tarihi yazarlarının ortaya koyduğu sınıflandırmalar değişen konjonktüre rağmen hala etkisini sürdürmektedir. Geline nokta, kültürün bir bütün olduğunu, millet olmanın bir gereği olarak tarih boyunca dinamizmini koruduğunu, kurumsallaşma süreçlerinden sonra kendi estetik dünyasını oluşturduğunu kabullenme gereği kaçınılmaz olmuştur. Bu makalede, kolektif kimlik oluşumunda esas görev alan edebî ürünlerin konjonktüre göre politik bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî kültür, dilde millilik, dil-kültür ve politika

THE UNIVERSAL LANGUAGE OF THE FOUNDERS OF THE NATIONAL CULTURE: LITERARY HEROISM

ABSTRACT

As in Europe in the eighteenth century socio-political organization in the modernization of Turkish-style construction of the state played an important role in the construction of national culture. Literature in this process, because they were the vehicle of a culture and society due to the conversion of the national culture, and of course, sees the function was in a relationship. After the Empire, a nationalist government has been recognized as a doctrine of the necessity of a national culture. As a priority, the authors of the history of culture took part in this configuration. With this perspective, political considerations of Ottoman history and literature of the continued impact for a long period. Unfortunately, self-confidence by winning the modernization of Turkish culture to that area to this day failed to neutral and cold-blooded reviews yet. After the Republic, at the beginning of the founders of the national culture in the classifications put forward by

* Doç. Dr., Kocaeli Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: esatharmanci@yahoo.com

the authors of literary history has been the impact of the changing conjuncture, but still. For today we have to accept that culture is a whole, throughout history as a requirement of being a nation protects its dynamism and after the processes of institutionalization that creates its own aesthetic world. In this article, the main task of the literary products in the formation of collective identity as a political tool used by the conjecture is explained.

Key Words: National culture, publicness in the language, language-culture and policy.

*“Ortada bir kusur varsa bu
modernliğin olmayışı değil,
modernliğin yerel şartlar ihmal edilerek
ülkeye sokulmasıdır.”*

Gregory Jusdanis

Giriş:

Türk milleti yüzlerce yıldır hangi sebeplerle olduğu tartışma konusu olan çağdaş ihtiyaçları ile içselleşmiş bir devinim halindedir ve bütün kurumları ile büyük bir değişim yaşamaktadır. Özellikle Tanzimat’tan bu yana tarif edilmez bir hızla devam eden bu değişim iradesi, tuhaf bir çelişki olan uluslaşma doktrini ile bünyemize girmiş olmasına rağmen yabancılaşmayı da dizginleyememiştir. Avrupa Birliği’ne yönelik ekonomik krize bağlı son birkaç yıl içerisindeki içe kapanma göz ardı edildiğinde Türk kültür hayatının büyük bir iştiyakla Avrupalılaşma istidadında olduğundan asla şüphe duyulmamıştır. Ama küçük istisnalar dışında Türk aydınını temsil eden üst tabaka bu yeni nesil Avrupalı Türk imajından da hiç rahatsız olmamıştır.

Niyazi Berkes, 1856-1857 yıllarında geçen olayları devlet-halk, din-dünya ve okumuş azınlık-cahil çoğunluk ve yabancı dil bilgisinin genişlemesi sonucu olarak tanımlanan yeni Batı düşüncesi ile dinden edebiyata kadar her alanda fikir hareketlerinin altında yatan Doğu kafası arasındaki uçurumlar doğrultusunda ele alırken bu dönemdeki bunalımların peş peşe patlak vermesinin altında yatan dil çağdaşlaşmasını da bir semantik problem olarak görür. Ona göre “semantik problem anlamlar problemidir. Dil, yazı ve onun çeşitli görünüş araçları, bütünleşecek bir toplum içinde karşı karşıya gelenler arasında karşılıklı anlam kurma aracı oldukları zaman bu bütünleşmede büyük bir rol oynar, karşılıklı anlam taşıma niteliğini kazanamadığı zaman toplumda ancak bir kültür curcunası egemen olur. Bilim, demokrasi, özgürlük özlemlerinin sözünü ettiğimiz yıllar içinde böyle bir curcuna içine girişini en iyi yansıtan yan dil, edebiyat, çeviri, basın ve yazı sistemi gibi konularda tartışmaların çıkmasıdır.”¹

¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 254-255.

Bu bağlamda dilin semantik misyonu dışında ideoloji aktarma misyonu ile doğal mecrasının dışına zorlandığı bir döneme de işaret edilmektedir. Milletlerin zaman zaman içine girdikleri derin değişim evrelerinin tabii karmaşası dışında bir durum olarak milliyetçiliğin etkin olarak tartışıldığı yıllarda dil bir dönüştürücü olarak sanat ve edebiyatla birlikte görev üstlenir. Çağdaşlaşma projesi için bu topyekün hareket döneminin dile de böyle kutlu bir görev yüklemesi bugün de pek çoğumuza yadırgatıcı gelmeyecektir. Çünkü her türlü sosyal ilişkiler yumağında bir dilin kendi kültür havzasında sadece bir gramer ögesi olarak kalması da elbette beklenemezdi.

Niyazi Berkes, 1850'lerden itibaren yaşanan bu değişimi "dil çağdaşlaşması" sorunu olarak ele alır. "Düşüncenin gelişmesinin, uluslaşmasının, siyasal özgürlük rejiminin kurulabilmesinin çimentosu" olarak gördüğü dili "devletle toplum, din ile dünya, okumuş ile cahil, Doğu geleneği ile Batı ilerlemeciliği arasında geçiş yollarının açılmasının en önemli aracı" olarak görür. Ona göre "böyle koşullar karşısında kalan toplumlar dilsizleşme, kekemeleşme ya da tümünden anlaşamama karmaşası içine düşerler."² Kültür değişimi ile kültür elemanlarının aktarımının farklı farklı süreçler olduğunun öne sürüldüğü anlayışa göre "kültürleşme, bir kültürü belirleyen temel değerler sisteminde değişiklik" olarak tanımlanırken çağdaşlaşma süreçlerinin de bir yönüyle kültürleşme olduğunu karşımıza çıkarılır. Kültür elemanlarının alış-verişi ise bütün kültürler arasında olagelen bir süreçtir.³

Türkçe dönemin aydını tarafından bu yeni nesil teknolojiyi sözlük açısından karşılamaya muktedir ve yaraşır bulunmuyordu. Bu kelimelerin Türkçesini söylemek de yeniliğe, gelişmeye, ilerlemeye ve çağdaşlaşmaya direnç çağrışımını uyandırıyor. Gerçekte Türkçede bu kelimeler yoktu. Zaten sorun da bu yoksunlukta idi. Türklerin İslamiyet'i kabul ettiklerinde yaşadıkları yoksunluk da benzer bir durumdu. Öncelikle yeni bir dini kabul etmekle üstün bir şeyi kabul edip onu yüceltirken kendisinde de yoksunluk duygusu yaşamıştı. Ayrıca bu yeni medeniyet dairesinin önceden dilde var olmayan kelime ve kavramları ile yüzleştikçe dildeki ihtiyaçlar kaçınılmaz edinmelere neden olmuştur. O yıllarda nasıl ki Arap ve Acem kültürüne meftun olan medrese adamları ve onların eserleri söz konusu ediliyorsa yakın geçmişte de Avrupa dil ve kültürüne hayran ve o dil dairesinde eser vermek ve hayata bir Batılı gözlüğü ile bakmak doğal karşılanır hale gelmiştir.

Dilde ve ülküde millîlik fikri, Türk'e özgü bir buluş değildir. Bunu ilk olarak Avrupa milleti yaratma hayali ile Batı Avrupa başlatmış, içine dinî emelleri de ekleyerek Osmanlı İmparatorluğu içindeki Batılı unsurları ayırmak suretiyle Osmanlıyı da yok etmek sonucunu bu tip milliyetçilik projesi ile elde etmişlerdir. Kısa vadede, bu ön kabulde Balkan devletleri ve ulus yaratacak olan Türk aydını haklılık kazanmış gibi görünse de asıl olarak başarı yine Avrupa'ya ait olmuştur. Çünkü bu sürecin sonunda, Batı Avrupa dışındaki bütün unsurlar asalet ve özgüven törpülemesinden geçerek Avrupalı olmakla özgüvenli ve ileri olabileceklerine inanmaya mahkûm olurlar.

Evrensel Bir Ulusallık

"Bir yüzyılı aşkın bir süredir eleştirmenler dünya edebiyatlarının birbirlerine bağımlı olduğunu göstermeye çalışmışlar ve yerel çeşitlenmelerin aslında ilahi bir birliğin parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Süreklilikler, kökenler ve büyük anlatılar aramışlardır. Ama eleştirmenin ortak ilgileri yüceltmesi ve birkaç hakim edebiyatı evrensel paradigmalara olarak

² Berkes, s. 254.

³ Halil İnalçık, **Osmanlılar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 243-244.

göstermesi, dünyadaki diğer geleneklerin çoğunun aleyhine gerçekleşmiştir."⁴ Bu olgu, köken ve karakter farklılıklarını kabul etmekle birlikte son tahlilde karşılaştırmalı edebiyat dahi "Avrupa milleti"nin edebî gelenekleriyle ilgilenen bir disiplin haline sokmakla milliyetçi düşüncenin bir parçası haline gelmiştir.

Özellikle İngiliz ve Fransız edebiyatının tekbiçimliliğine inandırmakla yükümlü olan karşılaştırmalı edebiyat misyonu, batılı olmayan metinlerin önemini kanıtlamak üzere yola çıkıp, onların evrensel bir itibar kazanmalarına çalışırken yerel özgünlükleri de yadsımaya başlamıştır. Zaten bu evrensel kapsamda Kuzey Afrika ve nispeten Akdeniz edebiyatı dışındakiler de yok sayılmıştır. Bu coğrafi sınırlama şekli bile Avrupalılaştırma misyonunu üstlenmiş olan milliyetçi eleştirinin gerçek ya da politik niyetini gizlenemeyecek ölçüde ortaya koymaktadır.

Homeros'tan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa dışında hiçbir yerden büyük bir yapıt çıkmadığına inanan Batılı'nın edebî emeği, Anadolu'ya da ulaşacak; evrenselleşerek Avrupalılaşacak, Avrupalılaştıkça yükselecek olan Türk modernleşmesi uğruna Türk entelektüeli de aynı söylemi dillendirmeye başlayacaktır. Bu yeni ve modern zihniyete göre Türkçe Eski Yunan klasikleri düzeyinde bir yapıt vermedikçe medeniyet sahibi olamayacaktır. İroni, evrenselci Avrupalıdan çıkan ulusalcılığa benzer şekilde Avrupalılaşma ülküsüyle milliyetçileşen yeni nesil entelektüel sapmasıdır.

Elbette değişim her devirde doğaldır ve kaçınılmazdır. "*Tarih boyunca, çeşitli uluslarla iyi ilişkiler kurmuş, birlikte yaşamış olan, büyük göçler geçiren, büyük savaşlar yapmış olan bir ulusun dilinde yabancı dillerden büyük ölçüde etki görülmesi doğaldır.*"⁵ Medeniyetin değişim evrelerine tanıklık etmek üzere "kültür" ve "sivilleşme" örnekleri verilebilir. Değişimin en keskin virajlarında kavram ve o kavramın karşıladığı anlam ve sözcük olarak Türkçede bulunmayan "culture", "civilisation" gibi kelimelerin Türkçenin terminolojisine yapışıp kalmasına engel olacak bir olgu söz konusu değildi.

Zaten, doğası gereği Tanzimat dönemi Batılılaşma serüveni çağdaş terimleri, kavramları ile dil ve kültür üzerinde etkin olmak zorunda idi. "*Batı kavramlarını anlatmak için kullanılan sözcükler geleneksel anlamlarından sıyrılmadıkça o kavramların çağdaş anlamlarını vermezler, geleneksel anlamlarını veririler.*"⁶ Bu sebeptendir ki çeviri hareketlerinin yaşandığı dönemlerde dil kendiliğinden yeni kavramlarla donanır, çünkü çeviriler toplumların çağdaş ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkarlar. İhtiyaçtan başlayıp dilde kalıcı olarak yer edinen bu değişim çok yönlü tabiatı ile bir sarmal gibi kültür çevresinde dolanır.

Bir taraftan Avrupalılaşırken diğer taraftan millileşme arzusunda bulunan Tanzimat aydınının bugün daha iyi görünen çelişkinin anlamak için o dönemi bugünden daha iyi algılayabilen insafılı aydın kuşağını dinlemek gerekmektedir. İslam kültür dairesi ile yeniden şekillenen Türk'ün kaderini büyük bir proje ile dönüştürmek isteyen aktörler ideolojilerini geniş kitlelere duyurarak zemin oluşturmak istemişlerdi. Kitle iletişim araçlarından gazetenin hızlı yükselişi de bu misyonla ilişkisi sebebiyledir. Bugün aydınlanmanın kaçınılmaz araçlarından saymamız gereken gazete, İngiliz ve Fransız dostlarımızın destek ve himayelerinde Türkün gündemine girmiş ve Osmanlı'nın yıkılması için aracılık etmiştir. Dil ve edebiyat da bugüne kadar estetik bir perdenin arkasında esas göreve hizmet ettiğinin farkında bile olmamıştır.

⁴ Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998. s. 18.

⁵ Doğan Aksan, **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, Multilingual, İstanbul 2004, s. 386.

⁶ Niyazi Berkes, s. 266.

Tarih Yazarlarının Hamaseti

Cumhuriyet ideolojisinin zemin bulması için millî kültür alanından dilin hissesine düşen, Osmanlıya ait kültürel kodlara yabancı ve çağdaş bir kültür çağrışımı uyandıran Türkçe oluşturmaktır. Yaşanan değişim unutulduğu için bugün bile hâlâ Osmanlının dili üzerinde çağdaş yadsımlar devam ettirilir. Bu durum zaman zaman öylesine siyasallaşmıştır ki bilim adamları bu kapışmaya taraf olmak durumunda kalmışlardır.

On dört ve on beşinci yüzyılda kimisi bireysel de olsa genellikle devletlilerin yönlendirmesi doğrultusunda Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerle Âşık Paşa ve Mesud bin Ahmed'in Türkçenin yetersizliği ve kabiliyetsizliği ile ilgili mazeretleri söz konusu edilmeden yüzlerce tercüme ve teliften sonra hamasetle savunacağımız bir millî edebiyatımız olduğuna hükmedilir. Köprülü, 1928'de yayınlanan millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri adlı eserinde Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı andıktan sonra bu yüzyılda "Türk dilinin oldukça işlenmiş, güzellenmiş, inceleşmiş" olduğunu belirtirken "nazım sahasında Acem tesiri çok artmış, Arapça ve Acemce kelimeler, terkipler mütemadi surette çoğalmıştı." diye de Türkçenin kaybettiği mevzileri ifade eder. "Lakin buna mukabil de klasik Türk şiiri, ahenk ve kabiliyet itibariyle Farsî'den pek aşağı kalmayacak bir dereceye gelmişti."⁷ diye övünür.

On altıncı yüzyıla geldiğimizde Türkçe için gelmiş geçmiş en yüksek dil ve edebiyat düzeyinden bahsederken değişen dünya görüşü ile bu dönem Türkçenin en çok tahribata uğradığı bir dönem olarak da değerlendirilmiştir. Köprülü'nün eserini kaleme aldığı yıllarda bu iki tutum nispeten daha insafli bir ifade ile ele alınırken akademisyenlerin de politize olmaları sebebiyle, yıllarca bu dönem Türkçenin ihanet dönemi olarak değerlendirilecektir. 14. ve 15. yüzyılın hamaseti, söz söylemesi zor olan Türkçe ile eser vermekle övünmek iken 16. ve 17. yüzyılın Arap ve Acem sanatçısı düzeyinde eser kaleme almak olmuştur. Milli lisan ve millî edebiyat kuşağının açtığı hamaset alanı da etimolojik milliyetçilik üzerinden Türkçeciliktir. Demek ki dil ve edebiyat üzerinde yapılan millîlik değerlendirmeleri zamana ve zemine göre birbiri ile çelişecek düzeyde değişim arz etmektedir.

Bu yüzyılda Edirneli Nazmî ve Mahremî'nin verdiği örnekler "sade lisana doğru yeni bir cereyan başladığını(n) göster(gesi)"⁸ olarak kabul edilmiştir. Bu iki şair, Köprülü'ye göre Âşık Çelebi'nin "lakayd" bir üslupla üstünden geçmesi dışında diğer tezkirecilerce üzerinde bile durmaya gerek görülmemiştir. Türkî-i Basît hareketinin - ki bu kararı tek başına Köprülü vermiştir - ortaya çıkış gerekçesine bugünden yüklediğimiz misyon ile hem Nazmî ile Mahremî'nin yapmaya çalıştıklarını hem de tezkirecilerin değerlendirmelerini doğru anlayamadığımızı düşünmekteyim. Bahsettiğimiz iki olgu üzerinde bugün var olup da o dönemde olmayan şey dil üzerinden yürütülen hamaset olmalıdır. Bahsi geçen sanatçılar, çağdaşlarından farklı olarak daha çok Farsça terkiplerden arındırılmış bir yapı denemesini uygulamakla yetinirken bugünün araştırmacısı onu "Türk zevkine ve Türk lisanının dehasına uygun"⁹ bulur.

Semih Tezcan'ın da haklı tespiti ile "Nazmî, şiirde tutunabilmek için elinden gelen her şeyi yapmış, her yola başvurmuştur. Türkî-i Basît ile şiir söylemek de onun başvurduğu bu yollardan biridir. Bunu sadece dikkati çekmek, tuhafılık yaparak şöhret kazanmak için yapmış olduğu çok açıktır. Onun için yalnız Türkçe kelimelerle, yani "köylü dili" ile yazmak, yalnız noktalı harflerle ya da yalnız noktasız harflerle yazmak gibi bir oyundan başka bir şey değildi." Yazar, Nazmî'nin berbatça bulduğu şiirleri ile yazarın Türkçe ile alay ettiği duygusuna bile

⁷ Köprülüzade Mehmet Fuat, **Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s.13.

⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, s. 18.

⁹ Köprülüzade Mehmet Fuat, s. 19.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

kapıldığını dile getirir. Tezcan, Köprülü'nün de bu gerçeği bildiği halde gereksiz yüceltme isteğinin dönemin millîci havasına bağlar.¹⁰ Zaten bizim de aktarmaya çalıştığımız bu dönemsel olarak değişen hamaset rüzgârıdır.

Tarihe, cevap beklemeden şu soruyu sormakla yetinilemez: Edirneli Nazmî “Türk zevki” ve “Türk lisanının dehası” üzerinde bir bilinç geliştirmiş midir? Bu zevk ve dehanın ulusal aidiyeti mefhumu o döneme ilişkin bir bilinçlenme midir? Öyleyse bu sanatçılar dışında yüzlerce dil yadigarı veren şairlerin ve tezkirecilerin bu “lakayt”lığı da millî bilinçten yoksunluk olarak mı değerlendirilmelidir? Benzeri soruların cevabı yüzyıl önce keşfettiğimiz mikroskop altında aramaya devam edilemez. Bunlar, ortaya çıktıkları, kurgulandıkları şartlar altında anlamlı ve mantıklı sorulardır. Tıpkı Nazmî'ye ve Mahremî'ye aldırış etmeyen tezkirecileri normal karşıladığımız gibi hamasetle dil yadigârları üzerine ulusal değer yüklemelerinin yapıldığı dönemi de anlayabiliriz. O halde bilinç de dönemsel bir olgudur. Değer de günceldir. Önümüzdeki yüzyılın ne getireceğini de bilemeyiz. Son asır bizlere göstermektedir ki artık dünyadaki kültürler gittikçe homojenleşme eğilimi ile harmanlanmaktadır. Yakın gelecekte çocuklarımızın çok vatandaşlı ve çift anadilli bir dünyayı yaşayacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Bugün bilinç ve değer çizgisini belirlerken geçmişte yapılan kahramanlıklardan ders çıkararak daha öngörülü davranmalıyız.

Türkî-i Basîtcilerden bu kadar bahsedilmesinin sebebi, bu şairlerin “millî lisan ve edebiyat cereyanının adeta ilk mübeşşiri” olarak addedilmelerindedir. Olmayan bir cereyanın ilk mübeşşiri sıfatı da lisan ve edebiyat tarihimizin yazılmaya başlandığı, Cumhuriyet sonrası siyasal ideolojilerin etkisinde şekillenmesindedir. Dilin kültür taşıyıcı karakteri sebebiyle toplumun devrim öncesi ile bağını kopararak yeni bir toplum düzeni inşa etmek isteyenler, ideolojileri açısından akılcı bir girişimde bulunmuş olurlar. İlk mübeşşirlerden Mahremî'yi anlattığı satırların dipnotunda Seydi Ali Reis'ten bahsederken öncelikle onun “İstanbullu bir Türk çocuğu” olduğunu vurgular. “Halk diliyle ve hece vezniyle gemici türküleri yazmış olması (ile) millî edebiyat tarihinde ona hususi bir mevki” verir.¹¹ Satır aralarından sızan bu incelik bugüne kadar egemen olan edebiyat tarihi algısını ve dil ve edebiyat anlayışının hazırlık dönemini işaret eder.

Kurucu tarih yazarlarının bu değerlendirmelerinin yüzeyselliği açısından Mahremî örneğinin özel bir yeri vardır. Köprülü millî lisan ve edebiyatımızın ilk mübeşşirlerinden saydığı Mahremî'nin beş gazelinde de Türkî-i Basît ile söylenmiş hiçbir parçaya tesadüf edemediğini söylese de onu millîlerin başında saymaktan geri durmaz. Baştan beri dikkat çekmeye çalıştığımız, her dönemi hazırlayan şartların normallğinde ortaya çıkan ürünleri doğal karşılama anlayışındaki çifte standart dikkat çekicidir. Mahremî için olmayan eserleri üzerinden övgüler dizerken “galiz sövüşmeler”den ibaret olan sözleri için de “o devrin edebî mahfilinde alelade bir zarafet telakki olun(duğunu)” kabul eder.¹² Aslında eleştiri yaptığımız anlayış devam eden sayfada kendini nesh eder. Çünkü, o kuşak lisan ve edebiyatın geçirdiği değişim sürecinde eski ve yeninin zorlama ayrışmasında rol aldıkları için kültürü bir bütün olarak algılayacak birikime sahip idiler.¹³

¹⁰ Tezcan, s. 258.

¹¹ Köprülüzade Mehmet Fuat, s. 21.

¹² Köprülüzade Mehmet Fuat, s. 23.

¹³ “On altıncı asır, Anadolu Türklerinin klasik edebiyatında en zengin bir devir, adeta bir inkişaf ve kemal devresidir. O devirde büyük Osmanlı İmparatorluğunun maddi ve manevi bilimum müesseselerinde göze çarpan kuvvetli inkişaf lisan ve edebiyatta da kemal-i kuvvetle kendini gösterir. Bu asır yalnız İstanbul'da Baki'yi ve İmparatorluğun şark hudutlarında sanatın birçok unsurlarını Azeri lehçesi edebiyatından olan Fuzuli'yi yetiştirmekle kalmayarak birçok kıymetli nasirler, mütercimler, müellifler, müverrihler, coğrafyacılardan da yetiştirmiştir. Yani Anadolu Türkçesi bu asırda büyük bir İmparatorluğun ilim ve sanat lisanı olmak haysiyetiyle – o sıralarda artık büyük

Köprülü, muhtevasına bile bakmadan Mahremî’de gördüğü hikmeti konjonktürel bir algı olan halkçılık üzerinden değerlendirerek; “*Acaba Mahremî halkın kendi zevkine, ruhuna yakın eserlere verdiği kıymeti görerek bunun sebebini tahlil ve takdir ettikten sonra mı Türkî-i Basit ile yazmak fikrine düştü?*”¹⁴ şeklinde izaha çalışır. Halbuki halk her dönemde kendi ruhuna ve zevkine yatkın eserler vermiştir ve onun muhayyilesi hiçbir zaman siparişe eser üretmemiştir. Estetik bir kaygı bulunsun bulunmasın bir ihtiyaç sonucu halk edebî ürünleri ortaya çıkmıştır. Yoksa halkın bu eserlere bakışında dijital çağa kadar önemli bir algı farklılığı söz konusu edilmemelidir.

Bu bağlamda, Mahremî ve Nazmî’nin Türkî-i Basit’e yönelimini temellendirirken onların halk zevkine yakın durup halkça beğenilmek için yaptıklarını söyleyebilmemiz için “halk” kavramı bugün bizim sahip olduğumuz sosyo-politik yolculuğu yaşamış olmalıdır. Halkı önemsemek, halkın zevkleri ile zevk bulmak, halka inmek, halkı da göz önünde bulundurmamak gibi sorgulamalar on altıncı yüzyıl için henüz anlamlı şeyler ifade etmezler. Ama Mahremî ve Nazmî halk tarzı şiirlerin verdiği lezzetten hareketle klasik formu kullanarak daha “basit” örnekler vermek istemiş olabilirler.

Zaten on üçüncü yüzyıldan itibaren at başı giden halk, tekke ve divan kolu zaman zaman da birbirine geçerek örnekler vermekteydi. Bugün çoğunluğun algıladığı üzere sınırları kesin çizgilerle ayrılmış ve aralarında siyasal ve sınıfsal uçurumlar olan, birinin diğerini küçümsediği ya da ulaşılması imkânsız gördüğü sınıflar hiçbir zaman olmamış, sanatçılar arasında da böyle bir algı oluşmamıştır. Bu ayırım, bugün türkü söyleyen ile şarkı okuyanların durumu gibidir, biri mektepli diğeri alaylıdır. Birisi akademik süreç ister, diğeri yeteneğin doğaçlama dışavurumu da olabilir. Ne Nazmî ne de Mahremî köylü halkın onurunu yükseltmek ve onu hak ettiği değeri vermek gibi bir kaygı ile onun dil ve edebiyat ürünlerini öne çıkararak saraylı formu bu yerli dil ve üslup ile yaşatmak istemiştir.

Elbette emek ve zahmet ölçüsünde birinin diğerine göre farklılığı vardır. Bakış yerine göre bu farklılık üstünlük duygusu da oluşturabilir. Dünyanın her yerinde her alanda popüler ya da anonim tecrübeler ile mesleki geleneklerle üretilen klasikler arasında belirgin fark da bulunmaktadır. Ama bu siyasal ve kültürel açıdan bir aşağılamayı gerekli kılmaz. Bu değerlendirmeler, toplumların zümresel ve bölgesel olarak sınıflandırılmaya başlandığı modern zamanlarda ortaya çıkmıştır. Sanayileşme sonrası kent ile köy arasındaki uçurumun ortaya çıkması sonucu kentle ve köyle ilgili değer ve çağrışımlar da geriye dönük algılara neden oldu.

Aynı durum dil için de geçerlidir. Özellikle hukuk ve bürokrasi alanında devletlerin kendilerine özgü ifade kalıpları ile günlük konuşma dilleri arasında her dönemde farklılıklar kaçınılmazdır. Bugün, günlük okuma ihtiyacını karşılamak üzere yurt sathına yayılan gazetelerdeki köşe yazılarını halk dediğimiz kitlenin kahir ekseriyeti tam olarak anlayamaz. Anlamaması da doğaldır. Çünkü makale ya da fıkra yazarı akademik düzeyde bir metin oluşturmaktadır. Bu metni tam ve doğru anlayabilmek için bu düzeye aşina olmak gerekir. Berkes, bu durum için en bariz örneklerden biri olarak Ortodoks kilisesi ile halk arasındaki anlaşmazlığı gösterir. Dili Grekçe olmayan Rusya halkı ile Ortodoks misyonerler arasındaki anlaşmazlık kiliseye düşman olan bir halk mistisizmi yaratmıştır. Ona göre bu yüzden “*Rus geleneğinde kiliseye karşı ya mujik mistisizmi ya da aydın dinsizliği gelişmiştir.*”¹⁵

sımlar yetiştirmekte pek hasis olan –Arap ve Acem hars ve lisanlarıyla rekabete, hem de cidden büyük bir muvaffakiyetle muktedir olmuştur.”Köprülüzaade Mehmet Fuat, **Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 24.

¹⁴ Köprülüzaade Mehmet Fuat, s. 20.

¹⁵ Berkes, s. 256.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Özgüven Sorunu ve Tanzimat Hamaseti

Üçüncü dünya ülkelerinin Avrupa paradigmasına dayalı modernleşme tecrübelerine bakıldığında ideolojik karşıtlıkların Doğu-Batı, geleneksel-modern, arı dilci-halkçı, klasik-çağdaş, etniklik-devlet ekseninde kümelenildiği görülür. Toplumların üzerinde entelektüellerin ve devletlilerin yukarıdan dayattığı bu güçlü gerilim, istikrarsızlığa ve ilerleyen zamanlarda şiddete bile yol açacak etkiye sahip olmuştur.¹⁶

Türkçenin değişimi ve gelişimi de İslami kültür evresine geçiş döneminde olduğu gibi Avrupalılaştırma sürecinde de entelektüel zümre eliyle gerçekleşir. “*Pek dar bir çevrede ve mahdut sayıdaki aydınlar arasında kullanılıyordu. Konuşulan dilden tamamıyla farklı, sadece bir "kitap dili" idi. Eserlerini o "dil" ile kaleme alanlar bile günlük hayatlarında normal Türkçe ile konuşurlardı.*”¹⁷ Türkçeci ya devlet adamı idi ya da devlete nizam vermekle görevli münevverdir. Yani yazı dili her dönemde devletle ilişkili olur. Tanzimat’tan sonra ortaya çıkan millî dil ve edebiyat tavrı da devlet düzenine nizam vermek üzere ortaya çıkan siyasal muhalefet duygusu ile ortaya çıkmış bir dil bilinci olmuştur.

Niyazi Berkes, halkları yönetici tabakadan ayıran Osmanlı dilinin besleyicilerinden olarak Enderun ve bürokrasi üzerinde durur. Ona göre Fener aristokrasisi içinde bile bu dili Müslümanlar kadar iyi bilen kişiler yetişir ve tercümanlık işlerinde kullanılırlardı. Buna örnek teşkil etmek üzere de Abdülhamit dönemi sadrazamlarından Said Paşanın Gazeteci Lisanı adlı eserinde Osmanlı dilinde uzun cümlelerle yazma geleneğini bab-ı ali hizmetinde çalışan Rumların getirdiği iddiası aktarılır.¹⁸

Türkçenin bir bilim ve kültür dili olup olmadığı tartışması onlarca yıldan beri sürmektedir. Özendiği toplumlar karşısında her dönemde karmaşık geliştiren Türk milleti bu meselede de aşağılık duygusu sebebiyle sahip olduğu değerleri hırpalamaya devam etmektedir. Dilimizin sanat ve bilim alanındaki eserleri bu sürecin hangi tarihlere kadar götürüleceğini gösterir. Fakat dil yönünden bakıldığında bu ilişkinin tersi de söz konusudur. Bilim ve kültür dili olmak düşünce ve buluş ortaya koymak için dilin de sahip olması gereken donanımları ve kabiliyetleri olmalıdır. Dil, sezgi gücü, bilgi birikimi ve yöntemle birlikte, düşünme yollarını açan sentaksı ve düşünce basamakları için görev yapan kelimeleri ile yaratıcı düşünceye katılır. “Bilim ve felsefe de yanlış çağrışım yaptıran terimler ile ya düşünce alanını daraltır veya düşünmeyi yanlış yola yönlendirir. Örneğin “sezmek” fiilinden türetilen sezgi, doğuşundaki müphemlik çağrışımları sebebiyle yaratıcı düşünceye yol açması gerekirken bu düşünceyi yanlış yola bile yönlendirebilir.”¹⁹

Kabul edilmelidir ki Osmanlıdan beri Türk aydınını baskılayan birinci faktör Batının dayattığı taklit ve özentî yaftalaması ile Anadolu birikiminin değersizleştirilmesidir. Güya yönünü Batıya dönmüş olan yeni nesil Türk münevveri, eski Yunan klasikleri düzeyinde klasik yaratma sevdası ile misyoner oryantalistlerin patentli kültür önyargısından bir türlü kurtulamamışlardır. Bu öylesine bünyeye nüfus etmiş bir illettir ki onlarca yıl hala bu Arap ve Acem taklidî edebiyat aşağılaması altında belimizi doğrultup da kendi değerlerimize eğilmeye fırsat bulamadık.²⁰

¹⁶ Jusdanis, s.12.

¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, **Türkçenin Karanlık Günleri**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 142.

¹⁸ Berkes, s. 258.

¹⁹ Necati Öner, “Kültürün Gelişmesinde Dilin Önemi”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Ün. Yayınları, Ankara 2003, s. 75-76.

²⁰ “*Oryantalist toplum mühendisliğinin ileri sürdüğü en önemli kavram “taklit”tir. Temelde ciddi bir miras reddi içeren taklit kavramı iki amaçlı bir silahtır. İlk amaç, hâkim milleti, hükümlerini olduklarından soğutarak, onu tedricen mahkûm konumuna düşüren, ikincisi imparatorluk çatısı*

Dile ve edebiyata yönelik siyasal yaklaşımları gösteren noktalardan biri de çeviri yoluyla kültüre kazandırılan eserlerin misyonudur. Şinasi'nin Telemak'ı Fransa tahtına geçecek olan Burgondiya dükasına tahtın halk için olduğunu ince bir şekilde vurgulamak üzere Fenelon'un kaleme aldığı politik bir eserdir. Münif Efendinin çevirileri; boş inançlara karşı aklın üstünlüğü, aydınlanma ve eğitimin önemi gibi konularda yoğunlaşarak Tanzimat'ın aydınlanmacı misyonuna denk düşmektedir.

Şinasi, Tercüman-ı Ahval'in ilk sayısında açık ve anlaşılır bir dille sanatsız, halkın anlayabileceği bir Türkçeyi kullanacağını dile getirmekle Türkiye'de gazete üzerinden halkın okuyucu sıfatıyla yazılı edebiyata dahil edildiği bir süreci başlatmış olur. Şinasi, 1849'da gittiği Paris dönüşünde Türkiye'de Fransızca ve İngilizce çok sayıda gazete çıkmakta olduğu için İstanbul'da Tercümân-ı Ahvâl için bir sosyal zemin de bulabilmiştir. Ama esas yenilik, yazılı edebiyatın edebî klişelerinden kurtularak anlaşılır olmak iddiasını ortaya koymak olmuştur.

Namık Kemal de İran taklidi ile suçladığı eski edebiyatı yıkmak isterken kendisinin de başka bir taklit içinde olduğunu görmez. Bu keskin aşağılamayı temellendirdiği yan da "halk arasında maarifi yaymak" iddiasıdır. Bu ifadeler bakıldığında Tanzimatçıların ellerine kalem alıp halk için bir şeyler yazdıklarını zannederler. Halbuki iddia, Avrupalı olmanın imaja yönelik göstergelerinden başka bir şey değildi. Esas misyon muhalefet duygusu idi. Osmanlı Türkçesi ve edebiyatı da bu yönüyle muhalefet edilmesi gereken bir unsurdu. Aksi halde halka yönelik bir Türkçe teşebbüsünden bahsedilemez. Namık Kemal o yıllarda Türkçenin henüz elifbası bile olmayan Arnavut ve Laz lisanlarını da unutturamadığı gerekçesi ile gelişmemiş, geri bırakılmış olarak addeder.

Ziya Paşa Şiir ve İnşa makalesinde çöğür şairleri arasında deyiş ve kayabaşı tabir olan nazımları bizim şiirimiz olarak öne çıkarırken²¹ Köprülü'nün yerinde tespiti ile esas amacı "klasik edebiyat taraftarlarına hücum etmek" olan şair sırf Avrupa'dan edindiği yeni telakkileri sergilemek için "halk şiiri ananelerinden tamamen uzak olan Tartif Tercümesi'ni yazar."²² "mamafih teceddüt devrinin bu büyük edipleri millî hece veznini, cahil saz şairleri kadar muvaffakiyetle kullanamamışlardır."²³ "Sade bir dille yazmayı savunan yazarlar bile, özel yazışmalarında, mektuplarında konuşma diline yakın bir anlatım tarzını tercih etmelerine rağmen, resmî yazışmalarda ve edebî eserlerinde ağır bir dil kullanmaktan kendilerini alamazlar. Böyle yazmak, eğitilmiş olmanın bir göstergesidir. Bu yüzden de sade bir dille yazdıkları taktirde, bunun, kendilerini eğitimsiz, sırdan insanlar görünümüne düşüreceği endişesini taşımazlar. Çünkü bu ağır üslubun o devirde saygıyı, eğitimi gösterme gibi bazı toplumsal işlevleri var(dır)."²⁴

*altındaki milletleri birbirine karşı ötekileştiren bir eylem boyutu içerir. Bu eylem, Osmanlı edebiyatını aşağılamak suretiyle Osmanlı aydınını yaralayan ve bu psikolojik operasyon neticesinde onu kendi hanesiyle savaşa tutuşturma hedefine yönelik bir işlev görür. Taklit kavramıyla bütün Osmanlı dönemi Türk edebiyatını, Arap ve Fars edebiyatının sıradan, değersiz, özgünlük içermeyen bir taklidi gibi sunmak olağan bir tespit saptırması haline getirilir. Osmanlı aydınlarının zihinlerini ele geçirmeye yönelik bir bilgi kirliliğinden başka bir şey olmayan bu saptırma, konjoktürel süreç ile başarılı bir şekilde örtüştürüldüğü için, hedef kitleye gerçeğin ta kendisiymiş gibi, sorgusuz sualsiz benimsetilmiştir. Toplumsal direnci yıkarak, geçerli ve genel bir yargı haline getirilen bu telkin, kendi adına o kadar başarılı olmuştur ki, hem batı dünyasında yani evrensel planda hem de içte, Osmanlı edebiyat algısını yüz elli yıldır çok başarılı bir kuşatmayla mahkûm etmiş ve etmeye de devam etmektedir." Ziya Avşar, "Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallileşme" **Turkish Studies**, C. 4/5 Yaz 2009, s. 23.*

²¹ Ziya Paşa, "Şiir ve İnşa", **Hürriyet**, S. 11, 7 Eylül 1868.

²² Fuat, s. 37.

²³ Fuat, s. 40.

²⁴ Mustafa Özkan, **İnsan, İletişim ve Dil**, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009, s. 128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011*

Tercüme Siyaseti

Bugün öğreniyoruz ki, “felsefi uyanış dönemlerinde tercüme eserlerin ve özellikle felsefi ifade imkânları gelişmiş bulunan dillerden yapılmış olan tercümelerin rolü fevkalade önemlidir. ... o halde felsefe eğitimi ve bir kültürde felsefi gelenek ister istemez bu etkinliği bir dil bilinciyle gerçekleştirmek kadar bir yabancı dil bilgisini de kendiliğinden zorunlu kılar.”²⁵ Bilimlerin özü sayılabilecek olan felsefenin derinlik kazanması için sınırlar ötesi bir dikkatten bahsetmekteyiz. Çağdaş bir felsefeci için hangi dönemde ve dünyanın hangi coğrafyasında olursa olsun felsefi bilgi aynı değerde iken özellikle dil, kültür ve tarih alanlarında ulusal bir heyecanın çevresinde toplanan bir bilim alışkanlıklarımız oluşur.

Türk’ün İslam’ı seçmesi ile de ilişkili olan güçlü değişim ihtiyacını karşılamak üzere bir tercüme süreci yaşayan Türkçeyi eleştiren edebiyat tarihi yazarları aynı sayfalarda bu kez Fransızların Moskof düşmanlığımızdan istifade ederek bünyemize nüfuz etmesi sonucunda oluşan Avrupalı ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere Tanzimat’tan beri süregelen tercümeçiliğimiz üzerinde politik duygusalılıklarla aynı hassasiyeti göstermezler. Mesela Şinasi, Lamartine’den ve Racine’den çeviri yaparken Türkün Fransız irfanı ile donanması gereğine inanmakta, 1940 yılında tercüme bürosu kurulduğunda da Arapça’dan kaçarken “Türk dilini çağdaş Batının tüm kavramlarıyla zenginleştirmek” ideali hedeflenmekteydi.²⁶ Bilindiği üzere içinde bulunduğumuz dönem de bu sürecin devamına yönelik inancın kendini hissettirmesi sebebiyle, dil ve edebiyatı da etkileyen değişim, İslamiyet dairesine girmekte olduğumuz döneme nispetle yadırganacak bir meziyet olarak algılanması sadece bir çelişki olarak da gösterilmemelidir. Bugün için daha iyi anlaşılmaktadır ki “ayrı ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük uyanışlar, hakikatte gittikçe genişleyen sürekli tefekkürle birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin eden ise bilhassa tercümedir.”²⁷

Şeyhoğlu Mustafa, Gülşehrî ve Aşık Paşa Türkçe eser kaleme alırken çağlarında ve kendilerinden önce başka dillerde onlarca çeviriyi de biliyor ve okuyorlardı. O yıllardaki teliflerin çoğu da doğal olarak uyarılma yoluyla Türkçeye kazandırılmış eserler idi. Bizler atalarımızın inanarak gerçekleştirdiği bu eylemleri modern zamanların hastalıkları ile değersizleştirmeye çalıştık. Türk şairi Mevlana ve Gülşehrî Farsça eser yazınca çağdaş araştırmacılar bundan utanmamak için “kendisi Farsça yazmasına rağmen anlattıkları Türk hayatı idi.”²⁸ demek durumunda kaldılar. Aşık Paşa, ne Türkçe yazdığı için özür dilemekte ne de Türkçe yazmakla övünmektedir.

Bu eserler, Türkçe’den başka bir dil bilmeyen Anadolu halkına hitap etmek ve bilhassa o dönemde hızlı bir tempo ile artan Sünni-batını çatışmalarında Sünniler yanında taraftar kazanabilmek ya da döneminde pek çok örneği ile tercüme yoluyla metin alan Türkçenin yaratılış, dünyanın anlamı, kutluluk bilgisi gibi felsefi konulara hazırlık evresinin yaşandığı bir döneme tanıklık etmekte idi. Bu süreç evrensel düzeyde üç aşamada gerçekleşti. MÖ 600-400 arası Antik Ege dönemi, milattan sonra 8.-10. asırdan başlayan İslam medeniyeti tercüme etkinliği ve 12. yüzyılda Arapça eserlerin çevirisi ile başlayan ve Rönesansla birlikte özgün bir âlem tasavvuruna dönüşen modern tercüme evresidir.²⁹ Aşık Paşanın içinde bulunduğu dönem, Türk tercümeçiliğinin

²⁵ Kenan Gürsoy, “Yabancı Dil ve Türk Felsefe Geleneğinin Oluşturulması Sorunu”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Ün. Yay., Ankara 2003, s. 83.

²⁶ Ayfer Atalay, Berrin Aksoy, “Cumhuriyetten Günümüze Çevirinin Kültürel Gelişmedeki Yeri”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Ün. Yay., Ankara 2003, s. 166.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1997, s. 3.

²⁸ Kemal Yavuz, “Türk Edebiyatında Mesnevi’den İlk Tercüme Hikayeler ve Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni**, 15-17 Aralık 2001, s. 355.

²⁹ Sadık Türker, “İslam Düşüncesinin Gelişmesinde Tercüme Faaliyetlerinin Rolü”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Ün. Yay., Ankara 2003, s. 92.

birinci evresidir. İran edebiyatının klasiklerinden başlayarak Arap-İslam klasiklerini içine alan İslam medeniyeti odaklı ilk tercüme evresi. İkincisi de 1800'lü yıllarda başlayıp halen devam etmekte olan Latin Avrupa kültür odaklı modern tercüme evresidir.

Yukarıda belirtildiği üzere bir dilin gelişmesi ve evrensel nitelik kazanması için anlamlı olan bu birikim dönemleri bugün için Türkçenin bilim ve kültür dili olmasını hazırlayan süreçler olmuştur. Bu noktada Türkçenin avantajı, evrensel düzeyde gerçekleşen bu üç aşamalı medeniyet ve kültür değişmelerine doğrudan veya dolaylı olarak Türkçenin de tanıklık etmiş olmasıdır. Özellikle ele aldığımız dil, kültür ve felsefe bağlamında Türkçenin kazanımlarının tartışmak bile abes olur. Özellikle İslam medeniyeti dairesine girilmesi ile Emevi ve Abbasi Arapçasının Latince'den tercüme sonrası zenginliği ve İran-Hindistan kültür ve mitolojisinin katkısı ile Türkçe çok yönlü bir etki ve birikim fırsatını yakalamıştır. Buna 19. ve 20. yüzyılın çağdaş imkânları ile Batıdan başlayan çok yönlü çevirileri ekleyecek olursak Türkçenin dünyanın önemli bir kısmı ile kendisini sınıadığını ve donattığını belirtmeliyiz.

Türkçenin bu birinci evre tercümeçiliğinin değersizleştirilmesinin önemli sebeplerinden biri, doğu-bilimciler tarafından – özellikle de kilise Hıristiyanlığının etkisi ile – İslam kültürünün bütün kurumlarını ve bilgi birikimini çevre kültürlerden ve özellikle de Antikçağ'dan edinmiş olduğu önyargısı olmalıdır. Bu önyargı aradan geçen beş yüz yılda değişmeden akli ve tabii ilimler yanı sıra İslam kültürünün hiçbir özgün yanının bulunmadığı kanaati ile yaşatılmaktadır. Çağdaş Türk araştırmacısı Türkçenin de üzerine yapılmış olan bu değersiz birikim sürecine inanarak yaşanan değerli evreyi göz ardı eder.³⁰

Kültürün Esrarı

“Dil bir büyüdü düzendir. Öylesine karmaşık, öylesine kolay çözümlenemeyen yönleri olan bir düzen ki, bugün gerek bunca gelişen dilbilimin çeşitli dallarının, gerekse hekimlik, ruhbilim gibi değişik alanların uzmanları bu dizgenin birçok yönünü ancak varsayımlarla açıklamaya çalışmakta, kesinliğe ulaşamamış bulunmaktadır; özellikle beynin dili kullanımı, düşünülenlerin söze çevrilişi, dinleyenlerce aynı yolda anlaşılıp yorumlanması, kulak yoluyla beyne ulaşan uyarıların belli kavramlara dönüşme yolu, hatta ses tellerinin işleyişi... gibi. Düzenin temelinde sözdizimi mi yoksa sözcüklerin tek tek anlam ve dizim özellikleri mi vardır, bunlar kesinlikten uzaktır.”³¹ Bu bakımdan dilin doğrudan belirleyici olmadığı dönemsel savrulmalar ile bu denli esrarengiz düzenin tabiatını dönüştürmeye yönelik müdahaleler son derece dikkatli olunması gereken tutumlar olarak anlaşılmalıdır. Bazen dili kendimizce korumaya çalışırken bile bu sihirli şifreler manzumesini yıpratırız. Bu doğal havza kendi kanunları ile şekillenirken sabırlı ve temkinli olmayı gerektirmektedir.

Sonradan öğrenilen dillerin düşünce üretmede ana dilin yerini tutmadığına bakılacak olursa dilin öğrenme faaliyeti dışında yapısal ve müzikal açıdan bugün için tam olarak adlandıramadığımız dinamik bir esrarı da vardır. Dilin düşünce üretiminde ilişkide bulunduğu faktörlerin başında çoğu zaman felsefe gelmektedir. Dil, “cümle yapısından kullanılan sözcüklerin nüanslarına kadar belirli bir mantığı ve belirli bir kültürel referans alanını kendisine dayanak yaparak gelişir.” Paylaştığı ve içinden çıktığı kültürü oluşturan ahlak, sanat, din, siyaset ve benzeri gibi diğer öğelerle de ilişki içindedir. Zira son tahlilde bunların bir bilinci konumunda olacaktır.³² Felsefede ise dil, sadece bir araç değildir. Çünkü dil ile bütünleşmiş bulunan kavramsal örgü

³⁰ Türker, s. 93.

³¹ Doğan Aksan, **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, Hacettepe Üniv. Yay., İstanbul 2004, s. 248.

³² Gürsoy, s.81.

felsefenin bizzat kendisidir.”³³ Dil felsefe ile böylesine bir bütünlük içerisinde üretim yaparken felsefenin evrenselliği dolayısı ile de bir yönüyle kendini de evrensel alana açmış olur.

İçten gelen değişim isteği, kaçınılmaz bir biçimde bütün hatları ile dönüşümü zevkle gerçekleştirmektedir. Halbuki tasarımı karşılayacak yeni bir ses bileşimi önerildiğinde toplumların kelimenin kavramsal ve müzikal şifrelerinin zihindeki örtüşmeleri sebebiyle yeni kelimeleri reddettiği üzerinde durulur. Eğer kelimenin söylenişi zor, dilin ses dizgesine aykırı ya da başkaca bilemediğimiz sebeplerden problemlidir değil ise eskiyi yeni ile değiştirmeye yönelik güçlü bir direnç içerisinde dirler. Bu durum sadece Türkçe açısından değil bir dil devrimi geçirmiş, dili arılaştırma, özleştirme çabalarının görüldüğü İtalya, Norveç, Macaristan ve İsrail gibi bütün ülkelerde görülmekte olan bir olgu iken bu tepki Türkçede olduğu gibi göstergenin benimsenmesi ile tümüyle ortadan kalkmaktadır.³⁴

“Bakhtin, toplumsal gerçeklik bağlamında dil olgusuna bakarken iki alt kavram kullanır: merkezkaç güçler (centrifugal forces) ve merkezci güçler (centripetal forces). Merkezkaç güçler, bireyin ya da toplumun gündelik yaşam içinde farklı etmenlerle belli bir kalıbın dışına çıktığı görünümü belirtir. Örneğin, farklı dillerin, lehçelerin bulunması; yeni anlamların sözcüklerin, kullanımların ortaya çıkması; kısacası değişimin kendisi bir merkezkaç güç görünümüdür. Merkezci güçler ise yaşam pratiklerinde bir düzen sağlayan, değişime karşı koyan bütünlüğü örnekler içerirler. Toplumsal gerçeklik ve bu gerçekliğin bir parçası olan dil, gerek merkezkaç gerek merkezci güçlerin bir arada ve karşılıklı etkileşimleri ile biçimlenir.” Değişim ve farklılaşma için iki kutuplu bir dengeyi ifade eden bu süreç Bakhtin’e göre “hiçbir zaman tamamlanmayan bir süreçtir.”³⁵

Şu halde bugün, sosyal dil dışında bir bilim ve felsefe dilinden de bahsediyorsak bu bağlamda dil, düşünce, bilim ve felsefe alanlarında kafa yoranların emeklerine de kulak vermek zorundayız. Hatta daha çok felsefe ekseninde ele alınan dil, düşünce ve bilim konusu bugün için antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerle birlikte ağırlıklı olarak insanı bir olgu düzeyinde ele alınmaktadır. Çünkü “her dilin içinde kültürel olarak belirlenmiş kategoriler vardır. Bunlar sayesinde kişi, doğayı analiz eder, ilişki ve olayların farkına varır.”³⁶

Egemenin Kültürü

Türkçenin geleceği ve kültürün yaşatılması bağlamında belki de üzerinde duracağımız yegane husus Türkiye toplumunun refah düzeyinin artmasıyla bölgesinde ve evrensel ölçekte bir manyetik alan oluşturmaya çaba sarf etmek gerekliliğidir. Bu hem bir imaj çalışmasını hem de ahlaklı bir meslek hayatını gerektiren bir süreçtir. En millîcimiz bile bir buluş ya da bilimsel bir örnekleme hatırlamak istediğinde nasıl ki öncelikle aklına Amerika ve Avrupa çağrışımları geliyorsa bir refleks halinde ciddiyet, ehliyet ve nezafet timsali bir Türk algısı zihinlere işlendiği gün Türkçenin de geleceği hayal bile edilemeyecektir. “*Cihan çapında bir devletin kanatları altında bulunmayan hiçbir dilin, klasik bir edebiyat dili özelliği kazanamayacağı tarihen sabittir. Farsçanın kabındaki suyun Türkçe olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Bu gerçek Fars*

³³ Gürsoy, s. 82.

³⁴ Aksan, s. 248.

³⁵ Nalan Büyükkantarcıoğlu, **Toplumsal Gerçeklik ve Dil**, Multilingual, İstanbul 2006, s. 55-56.

³⁶ Özer Ergenç, “Anadili ve Sosyal Bilimler”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003, s. 77-78.

edebiyatının bir bakıma Türk edebiyatı olarak değerlendirilmesine ilişkin farklı bir tespite kapı aralarsa isabetten uzak düşmez."³⁷

Bunu da bir hamaset olarak algılamaya yönelik yeterince iştah kabartıcı hayaller barındıran bu olguyu ve buna kılavuzluk edecek geçmiş algılarımızı henüz tam olarak tartışmadık. Teşhisi doğru koyamadıkça güreşte ayağımızı tutmaya devam ederiz. Bu tavrın öncülerinden biri Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasından sonra ortaya çıkan beyliklerdeki edebî faaliyetlerin birden bire Türkçeye dönmesidir. Bunun sebeplerinden "ilki, okuryazar olmayan oğuz kitlelerine dayanmaları, ikincisi Selçukluya karşı kendini ayrı bir varlık olarak göstermek isteyen siyasî duruş. O dönemde Türkçe ve Farsça üzerinden yapılan şey, bir dil kavgası değil, iktidar kavgasıdır. Eğer bu durum bir dil kavgası olsaydı; beyliklerin hemen Farsça eserlere el atarak bir çeviri faaliyetine girmeleri beklenmezdi"³⁸

Osmanlıların dışarıdan bir korkusu olmadığı dönemlerde yararlı görülen teknolojileri almakla Doğu'dan Batı'dan kültür alıntısı yaparken bir çekince duymadığını, bunların başarıyı ve gücü artıran donanımlar olarak algılandığını görmekteyiz. Çünkü "bir kültür ögesi kendi iç değeri dolayısıyla yayılmaz, çoğu kez onu taşıyan fert veya toplumun prestiji esastır." Kabul edelim ya da etmeyelim "Batı, xviii. yüzyıldan başlayarak beğenilen, taklit edilen bir prestige-culture haline gelmiştir." Fakat aynı Batı'da on altıncı yüzyıl Fransız elçileri sık sık İstanbul'u ziyaret eder ev Osmanlı üstünlüğünün sırlarını öğrenmek isterlerdi. Paris'te xiv. Louis zamanında, Fransızlara genç yaşta Osmanlıca ve Doğu dilleri öğretmek üzere Jeunes de Langues adıyla bir okul kurulmuş ve buradan yetişen gençler sefareter için görevlendirilmiştir.³⁹

Balkanlardan çekilmek zorunda bırakılan Osmanlıdan kalan mimari eserleri sistemli bir biçimde tahrip eden kültür savaşçılarınca yaptığı gibi Osmanlı'nın dili üzerinde siyasal emel nöbetçiliğinden artık yeterince yorulduk. Zaten coğrafi karakterinde çok kültürlülük olan İmparatorluğun; yılda üç bin devşirme, yirmi bin esir ve gün olur binlerce Hristiyan'ın İslam'a geçtiği bir sosyal yapıda çoğunluk karşısında Türklerin egemen bir grup olarak nasıl başarılı oldukları Avrupalının yüzlerce yıldır peşine takıldığı bir sorudur. Durkheim'in toplumu ve sosyal olguyu organik bir yapı gibi görüp sosyal alanda da bir organizmanın kimliğine karşı gelen yabancı öğeleri dışlaması ve kendini bağınazca savunması gereğine inanan Gökalp, kültürü medeniyetten ayırarak Osmanlı sarayı ile halk kültürü karşıtlığını öne çıkarmıştır. Bu en eski ana öğe dikkati kültür elemanlarından biri olan dil üzerinde de uygulanarak Osmanlı'nın dili ile halkın dili gibi yapay ve siyasal bir karşıtlık üzerinden dilde ayrışmaya gidilir.

Servet-i Fünuncuların elinde "bir çeşit edebiyatçılar kulübü argosu(na)"⁴⁰ çevrilen dilin bütün vebalini Osmanlı iticiliğinden ve böylece siyasal olarak kendini parlatma taassubundan dolayı klasik edebiyata yüklemeye insafsızlığı da gösterilmiştir. Bu öfke ile Yeni Lisan ruhunu da binlerce yabancı sözcüğü Türkçeden atma misyonu yüklenmiştir. Geline nokta Ömer Seyfettin'le Ali Canip'in başlatıp Ziya Gökalp'in sisteme bağladığı Yeni Lisan Akımının Türk yazı dilinin sorunlarını çözemediği anlaşılmıştır. Birçoklarının sandığının tersine Reşat Nuriler ve Faruk Nafizler kuşağı döneminde sınırlı yazarlar çevresinin dışına çıkamamıştır.⁴¹

Sanatın ve estetik alanının büyük ölçüde devlet merkezli yürütüldüğü klasik dönem, yarattığı imajla geniş bir manyetik alan oluşturmuştu. Halk için de bir model oluşturan bu dinamik

³⁷ Ziya Avşar, "Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallileşme", **Turkish Studies**, C. 4/5 Yaz 2009, s. 28.

³⁸ Avşar, s. 29.

³⁹ Halil İnalçık, **Osmanlılar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 244-249.

⁴⁰ Fahir İz, "Hepimizin Türkçesi", **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 27/11, Harvard, 2003, s. 285.

⁴¹ İz, s. 288.

kültürün bütün şubelerini yükseğe taşımaya başlamıştır. Dil de bundan doğal olarak etkilenecek halkın Türkçesi için de bir klasik model oluşmuş idi. Bugün İstanbul Türkçesi dediğimiz nezaket ve zarafet tam olarak aktarmaya çalıştığım bu klasik birikimin ağızlardaki karşılığı olarak anlaşılmalıdır. Bu birikim göz ardı edilmekle Osmanlı'nın mekânlarda bıraktığı bütün mimari şaheserleri değersiz kılmak aynı şeydir. Nasıl ki devlet odaklı bir kubbe, kemer, minare, köprü, hamam tarzı halk için mimari zirveyi karşılamış ise klasik edebiyat da halk şairi için sözün zirvesi anlamına gelmekteydi. “*Bunlar büyük bir coğrafyada, Osmanlı emperyal kültürünün halk yaşamını şekillendiren çerçeveleri*” ile “*özgün bir Osmanlı kültürü, halkların yaşam ve davranış biçimlerini şekillendirmiştir.*”⁴²

Türkçenin Birikimi Ya Da Kazanımı

Altıncı ve yedinci yüzyıllardan gördüğümüz örnekleri ile kesin olarak tanıdığımız Türkçeden bugüne baktığımızda geçirmiş olduğu her bir tanışıklık ve değişim süreçleri aslında Türkçenin kazanmış olduğu ihtisasları ifade etmektedir. Bu uzun soluklu yolculukta sadece tasavvufun soyut kavramları ve onların Türkçe konuşanların belleğindeki çağrışımları eliyle Türkçeye kazandırdıklarını saymakla bitiremeyiz. Yeni Lisan makalesi sonrası “millîci” sürecin yadigarlamayacak katkılarından biri de, Osmanlı Türkçesi ile ortaya konan metinlerin Türkçenin metinleri olduğunu bugün için çok daha sağlıklı olarak anlamış bulunmamızdır.

Dilde milliyetçiliğin Yeni Lisan ve Milli Edebiyatın açtığı çığırda şekillenen resmi ideolojisi sadece etimolojik milliyetçilikle sınırlı kalmıştır. Türkçeden seçilecek temsilci metinler yoluyla bugüne gelene kadar Türkçenin kazanımları ortaya çıkarılmalıdır. Hal böyleyken dönemsel politik yaklaşımlarla üzerinden yerinde duran ağır kültür taşlarını parçalamaya çalışmak bilimsel olmadığı gibi ahlaki de değildir. Çünkü geçmiş asırların kültür yolculuğu aynı zamanda Türkçenin yolculuğudur. Türklerin açtığı bu yeni çığırda Türkün ve Türkçenin yaşadığı değişim, dönüşüm ya da kazanım her ne ise bu maceranın doğal sonucu olarak algılanmalıdır. Dil de pek çok kültür unsuru gibi bu değişimlerden nasibini almıştır. Bu zaman zarfında etkileşim içinde olduklarımıza benzeşmelerimiz üzerinden kendimizi sorgularken de neden benzeşemedik diye hayıflanırken de bir aşağılık kompleksini azdırdığımız artık aşıkardır. Hamasetin iştah kabartan rüzgârına kapılmadan bizden sonraki nesillerin her alanda yola sağlıklı devam edebilmeleri için her Türkologun üzerine düşen vazife dil yadigarlarının her birinin anlamlı ve değerli olduklarını özümsemek ve öğretmektir. Aksi halde “*dünyanın hiçbir dili için düşünülmeyen yüzde yüz saf olma hususiyeti, Türkçe için nasıl düşünülün.*”⁴³

Bu tezi desteklemek üzere hatırlanması gereken dil besleyicilerinden biri de tercüme hareketidir. Klasiklerin tasviri sahnelerini ve birden çok dilin Türkçe anlam ve cümle yapısı üzerine yüklediği çok yönlü misyon Türkçenin yoğun bir antrenman evresi geçirmesine neden olmuştur. Devam eden süreç ile Türkçe bu dillerin tecrübelerinden değerli ve estetik bulduğu kısımları bünyesine alarak kendine mal etmeye çalışmıştır. Dikkat edilecek olursa bugün de devam eden bu beslenme düzeni akademi, endüstri ve siyasetin hep önde giden ve yükselmeye dönük zümresi eliyle gerçekleşmiştir.

Üzerinde durmakta olduğumuz konu gereği, bu imajı besleyen donanımlardan birinin de ecnebi lisanları ile donanmış olmak, sözlü ve yazılı ürünlerimizde bu çağrışımlara sık sık yer vermek olduğunu unutmamak gerekir. Bu noktada gerek İslam kültür dairesindeki değişimin kaçınılmazlığı ile Avrupalılaşıma ihtiyacımızın doğurduğu dönüşümü aynı şekilde anlamak

⁴² İnalçık, s. 259.

⁴³ Hacıeminoğlu, s. 81.

mecburiyetindeyiz. Böylesi güçlü savrulmaların, kazanımları yanında kaybettirdiği millî ya da mahalli değerler de söz konusudur. Ama içten gelen ve rıza gösterilen bu yenilenme ihtiyacı tarihe teessüf ederek izah edilemez. Gelecekte nasıl bir doktrin etrafında toplanıp ne tür bir değişim arzusu içinde olacağımızı öngörsek de bu akışı değiştirmemiz mümkün olmayabilir.

Türkçe girdiği bu sınavlarla işlenmiş ve özleşmiş 15 ve 16. yüzyılda her türlü bilim ve kültür eserini taşıyacak noktaya gelmiştir. Bu gelişme, terimleri ve kavramları ile bilim eserleri veren dillere karşılık verme yarışı sonucunda oluşmuştur. Latince karşısında kendi bilim ve kültür dilini oluşturmaya çalışan Avrupa dilleri bu fırsatı on yedinci yüzyılın sonunda denemeye başlamışlardır. Almanya 1687’de bir felsefe profesörünün Almanca ders verme cesareti göstermesi ile bilim ve kültür dili denemesini gerçekleştirmiştir. Fakat bugüne gelindiğinde Türkçe için “yabancılaşma bir yana bırakılırsa Osmanlıca’nın bir sanat, kültür, bilim dili olmadığını söylemek haksızlık olur.”⁴⁴ görüşünü her kesim de kabul etmiştir. Toparlayacak olursak, İslam kültür alanı dediğimiz sürece tanıklık eden Osmanlı Türkçesi Müslüman Arapların, Bizans ve Sasaniler öncülüğünde oluşan bilim ve kültür havzasından azami ölçüde yararlanarak oluşturduğu çok katmanlı bir medeniyet zemini ile tanışıklığın evresidir.

Türk kültür hayatındaki değişim iradesinin de kendine özgü dinamik bir karakter taşıdığını, dinî ve seküler anlamda önemli kırılmalarla Türk edebiyatının kadim ilişkisi bugün için dilin ve kültürün tecrübesi olarak algılanması ile önümüzdeki on yıllar adına hem bir kültürel özgüven kazanabileceğimizi hem de egemen bir kültür sayesinde etkin bir medeniyet inşasının mümkün olabileceğini bilmekteyiz. Osmanlı tecrübesini ve modernleşme sonrası değişim sürecini doğru analiz edebilmek için egemen ile azınlık, taşra ile merkez, klasik ile halk, prototip ile taklit arasındaki sıcak bağlantıyı göz önünde bulundurmamak ve Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar geçen süreçteki bütün değişimleri özgün ya da taklit, kompleks ya da özgüven, değişim ya da dönüşüm, kazanım ya da birikim bağlamlarında doğru anlamak için fazlasıyla geç kalındığına dikkat çekmek durumundayız.

“Toplumsal ve etnik gruplar arasındaki farkları silip birkaç hakim cemaatin değerlerine ayrıcalık tanımak için kullanılmış olan estetik kanon, edebiyat ve sanat gibi kavramları titiz bir incelemeden geçir(medikçe)”⁴⁵ yeni bir ulus yaratma ideali ile aydınlanma adı altında, sadece Avrupa merkezli bir toplum inşası sarmalından çıkamayacağımızı görmek durumundayız. Her iki halde de marjinal ya da bütüncül bir sığ milliyetçilik kuşatmasından, aradan geçen onlarca yıldan sonra, kurtulamazsak ne bir ulus ne de modern bir Batılı olamayacağımızı düşünmek durumundayız.

Bu sarmaldan kurtuluşun birinci şartı da yerel ve Avrupa merkezli güya evrensel hamasetten sıyrılmak olmalıdır. Milli edebiyat yaratma idealinin o millete özgü olduğu tezine dayanarak ilkel bir dürtü üzerinden kurgulanan hamaset, daha geniş bir proje ile Avrupa merkezli bir toplumsal dürtüye dayandığı için de değerli ve erdemli görülemeyecektir. Böyle bir erdem kandırmacasını aşmanın da kolay olmayacağı malumdur. Çünkü en zor dönemeç, kendini en erdemli görenlerin fanatizmini aşmaktır.

⁴⁴ Doğan Aksan, “Kültür ve Bilim Dili Olarak Türkçe”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003, s. 54.

⁴⁵ Jusdanis, s. 33.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, “Kültür ve Bilim Dili Olarak Türkçe”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- AKSAN, Doğan, **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, Multilingual, İstanbul 2004.
- ATALAY, Ayfer-Berrin Aksoy. “Cumhuriyetten Günümüze Çevirinin Kültürel Gelişmedeki Yeri”. **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- AVŞAR, Ziya, Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallîleşme **Turkish Studies**, c. 4/5 Yaz 2009.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- BÜYÜKKANKARCIOĞLU, Nalan, **Toplumsal Gerçeklik ve Dil**, Multilingual, İstanbul 2006.
- ERGENÇ, Özer, “Anadili ve Sosyal Bilimler”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- GÜRSOY, Kenan, “Yabancı Dil ve Türk Felsefe Geleneğinin Oluşturulması Sorunu”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türkçenin Karanlık Günleri**, (5.basım), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlılar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- İZ, Fahir, “Hepimizin Türkçesi”, **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 27/11, Harvard, 2003.
- JUSDANİS, Gregory, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat, **Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- ÖNER, Necati, “Kültürün Gelişmesinde Dilin Önemi”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- ÖZKAN, Mustafa, **İnsan, İletişim ve Dil**, (1.basım), Akademik Kitaplar, İstanbul 2009.
- TEZCAN, Semih, “Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı”, **Bilig**, Yaz 2010, Sayı 54, ss. 255-267.
- TÜRKER, Sadık, “İslam Düşüncesinin Gelişmesinde Tercüme Faaliyetlerinin Rolü”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2003.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, Ülken Yayınları İstanbul 1997.
- YAVUZ, Kemal, “Türk Edebiyatında Mesnevi’den İlk Tercüme Hikayeler ve Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni**, 15-17 Aralık 2001.
- ZİYA PAŞA, “Şiir ve İnşa”, **Hürriyet**, sayı: 11, 7 Eylül 1868